

Ljubisav Marković

(Nadaljevanje)

Proizvodnost skupnega družbenega dela ostane enaka, ne večja. Proizvodna enota se vedno vsebuje enako količino človeškega dela kot prej. Razlika je samo v tem, da je bilo prej potrebno 100 delavcev z orodjem, — o drugem ne govorimo — sedaj pa pri stroju dela en sam delavec, medtem ko drugih 99 delavcev uporabljajo svoje mišice, živce in razum za izdelovanje tega stroja. Zato bo v končnem obračunu uporabe dela majhen delež živega dela — komaj 1 delovna sila na dano množico proizvodov, — velik pa bo delež mrtvega dela, ki vsebuje tudi tistih 99 delovnih sil, ki so izdelovale stroj. To je vse. Toda za družbeni napredek to ni dovolj — ne pomeni ničesar. Tuč sedaj — kakor prej — družba uporablja enako količino svojega dela za dano količino blaga.

Sedaj postaja očitno, v katerih pogojih stroj povečuje delovno proizvodnost. To je šele takrat, ko obračun »osvoboditve« in »veščanja« dela pokaže pozitiven rezultat v korist »osvoboditve dela« — takrat, ko uporaba stroja prihrani del človeškega dela, — ker se na eni strani »osvobodijo« več dela kakor pa se ga na drugi strani poveže, tam kjer gradijo stroj. »Proizvodnost stroja torej merimo s stopnjo, v kateri zamenjuje človeško moč.« (Marx, Kapital I, str. 314).

Toda to menilo proizvodnosti stroja ne velja za vse družbeno-ekonomske pogoje. Razumno je za družbo, v kateri proizvodnja služi potrebam delovnih ljudi in kjer jo zavestno urejujejo na podlagi podružbljenih sredstev. Za kapitalizem pa to menilo ni razumno. Tam ne velja. V kapitalizmu ima proizvodnja ozek cilj — je sredstvo za povečano obnavljanje bogastva posameznikov, sredstvo naraščanja kapitala. Delovna sila je tu samo kot neogibno sredstvo kapitala, brez katerega pač ni proizvodnje. Za njo pa je treba plačati določen denarni znesek — podobno, kakor je treba izdati del kapitala za stroje in surovine. V kapitalistični ekonomiji so to **njeni proizvodni stroški** ali lastna cena. Ko se mora odločiti, ali bo kupil nov stroj, ki zamenja določeno število delavcev, mora kapitalist tehtati njihove cene. Na eni strani je cena stroja, na drugi pa cena delovne sile, ki tako nastane nepotrebna za dani obseg proizvodnje. Če je cena stroja nižja od cene delovne sile, ki bi odpadla z uporabo stroja, se bo kapitalist odločil za nakup stroja. Če pa je cena te delovne sile v računu nižja, potem pač ne bo kupil stroja. To je splošno in za kapitalizem razumno pravilo. Ustreza njegovi naravi — da se doseže čimvečji profit, — v danih pogojih pa je to odvisno od kapitalistovih proizvodnih stroškov. Zato ga ta narava stalno prisiljuje k nižjim proizvodnim stroškom. To pa — razen drugega — dosega z neprestanim zamenjavanjem delavcev s stro-

ji, ki so zanj cenejši, saj za šele vedno dobrodošli. Znano je, kako slabo je bilo opremljeno s stroji rudarstvo in kako so kopali rudo. Znano je, da so transport opravljali predvsem ročno in z vprežno živino.

Počasna, polzja hoja strojnega načina dela je zlasti prišla do izraza v kolonijah in pokolonijah. Te dežele so bile domena te ali one imperialistične sile, kolač, ki so ga dobile v osvajanju in ropanju sveta. Te dežele so bile prepuščene na milost in nemilost kapitalu metropole. V njih je ta kapital neomejeno vladal, zaščiten pred tujimi konkurenti. Brezvestno je izkoriščal bogastva teh dežel . . . z golimi rokami domačinov, z omejeno uporabo razvite tehnike. Namesto strojev so v globine rudnikov in na prostrana polja gonili množice delavcev — s silo in z bagatelno majhne mezd. Saj je bilo več kakor preveč preprostega dela. Razen tega je kapital tu neposredno poveljeval, diktiral s silo pogoje življenja in dela ter siromašno mezdo za dolg delovni dan pod biči nadzornikov. Kapitalu je to prinašalo velika bogastva, ki so jih odpošiljali v metropole — posameznih zahodnoevropskih držav. Kolonialnim deželam pa je to prinašalo hudo usodo ekonomskega in političnega suženjstva, ropanje naravnih bogastev v korist

Praktično učinkovanje te zakonitosti se izraža v vsej zgodovini kapitalizma. Tam, kjer ni bilo dovolj delovne sile, kjer so bile mezde visoke, je bilo polje uporabe stroja široko in ekonomski razvoj je bil hiter. Skraj najboljši tipičen primer je pač ameriški industrijski razvoj. Veliko prostranstvo, ki se je razprostiralo od Atlantskega oceana na zahod, in ki je polno naravnih zakladov, je več kakor celo stoletje požiralo množice evropskih priseljencev. To je povzročalo stalno pomanjkanje delovne sile in potrebo, da se to pomanjkanje premosti s čedalje večjo uporabo raznovrstnih strojev. (Razen tega je treba hitri industrijski razvoj ZDA pripisati še nekaterim pozitivnim dejstvom. Tu se pač ne moreno ukvarjati z njimi).

Povsem drugače pa je tam, kjer je delovne sile vedno »na pretek« in kjer so mezde nizke. Ta okoliščina je zapreka za širjenje strojnega načina dela. Závira ekonomski napredek. To še toliko bolj, če je notranje gospodarstvo neke države močnejše zavarovalo in zaščiten pred tujo konkurenco. V takih pogojih se kapital usmerja zlasti na uporabo množice živega dela. Zanj je to rentabilnejše zaradi cenovnosti in obilja tega dela. Kapital torej razvija eksploatacijo, toda na podlagi zastarelega načina dela. Dalj časa vztraja pri starih metodah in orodjih za delo. Ali pa uvaja stroje — pogosto tiste, ki niso več uporabni v naprednejših državah, kjer so že zastarali za delovni proces. O tem nam precej zgovorno priča gospodarstvo stare Jugoslavije. Njen strojni park so pogosto tako dopolnjevali. Nekateri njene tekstilne stroje so na primer kupili na Poljskem skoraj kot staro železo. Zaradi zastarelosti so jih tam že izvrgli iz uporabe. Toda jugoslovanskim kapitalistom so bili

Tovarna v socializmu

Tečaj politične ekonomije

tujcev, minimalen tehnični razvoj in hudo bedo gole življenjske eksistence.

Tako so te dežele dobro občutile izkoriščevalski pohlep kapitala in le nekaj pozitivnih pridobitev njegove civilizacije.

Dodajmo še to: Strojni način dela je manj napredoval v kmetijstvu kakor v industriji. Vzrokov je več. Eden najvažnejših je pač nizka mezda na vasi. To je še toliko težje, če se država razvija počasi, če ostane pri ozkih pogojih kmečke proizvodnje in pri nerazviti industriji ob širjenju denarnih obveznosti in nadaljnjem porastu prebivalstva. To povečuje težo te odvečne delovne množice na vasi in njeno privravljenost, da se podvrže najslabšim delovnim pogojem za povsem majhno mezdo.

»Nizke mezde so neposredna zapreka za uvajanje strojev. S tega stališča so torej škodljive za družbeni razvoj.« (Kautsky, Ekonomska nauka Karla Marxa, stran 145).

Socializem odpravlja te ozke meje uporabe strojev kakor sploh odpravlja načelo mezde in profita kot regulatorje ekonomskega življenja in napredka. Ta napredek pelje na široko cesto družbene rentabilnosti. Tako daje povsem drugačen smisel strojnemu načinu dela.

Stroj in delavec

Revolucioniranje delovnega načina, ki je na mesto delavca z orodjem postavilo stroj, je nastalo na kapitalističnem terenu. Njegov smoter je bil, da se poveča proizvodnja bogastev, ki jih privirajo kapitalisti. Od tod izvira tudi poseben smoter in vloga stroja. V kapitalističnih pogojih stroj ni kratko malo sredstvo, ki povečuje moč delavčevega dela. Je sredstvo, ki povečuje moč kapitala nad delom, delavčevu suženjstvo kapitalu. Prav tako stroj ni preprosto sredstvo, ki naj bi skrajšalo količino delavčevega dela po enoti izdelka; je nasprotno sredstvo, ki povečuje količino brezplačnega delavčevega dela v korist kapitalista. Kapitalistična uporaba stroja vsebuje celo vrsto lastnosti in ekonomsko-družbenih posledic, ki izvirajo iz samega danega načina proizvodnje, ne pa iz stroja kot takega.

Oglejmo si nekatere od teh posledic glede na delavčev položaj:

a) Stroj razširja breme mezdnega dela na vso delavčevu družino.

S prehodom orodja iz rok delavca na teko mehaničnega mehanizma prehaja z delavca na stroj tudi spretnost uporabljanja orodja. Delavcu ostane preprosta funkcija spremljanja delovnega procesa in periodičnega služenja stroju. Sedaj je preprost in podrejen pomočnik v delu. S tem stroj proizvaja poenostavljeneje dela za največje število delavcev. Zaradi stroja poslano odvečna celo tista ozka specialnost, ki je bila potrebna v sklopu manufakturne proizvodnje. Po drugi strani je

Po drugi strani stroj povečuje količino brezplačnega dela v prid kapitalista. Ker so stroški »za delo« manjši, kapitalistu ostane večji del vrednosti, ki jo ustvari to delo v danem delovnem času.

Na strani delavca in njegove družine stroj zmanjšuje posameznikov zaslužek, čeprav utegne biti celoten zaslužek družine višji kakor poprej. Toda sedaj delajo trije ali štirje člani družine, medtem ko je prej delal samo eden. Razen tega »je pristno delo za kapitalista iz delavske rodbine izrinilo igro otrok in svobodno delo za samo rodbino, ki so ga prej opravljali v domačem krogu v okviru moralne meje.« (Marx nadaljuje:) V času bombažne krize, ki je nastopila med ameriško državljansko vojno, je angleška vlada poslala v Lancashire, Cheshire itd. delotvoja Eduarda Smitha, naj se seznanijo z zdravstvenim stanjem delavcev bombažne industrije in o tem poročajo. V poročilu Smith med drugim pravi: Razen tega, da so delavci izgnani iz tovarniškega vzdušja, je kriza prinesla tudi druge koristi zastran higiene. Delavske žene imajo sedaj čas dojeti otroke, namesto da bi jih zastropijale z nekakšnimi popolnimi sredstvi. Dobile so čas, da se naučijo kuhati; nesreča je pač v tem, da je ta kuharska spretnost napočila prav takrat, ko nimajo kaj kuhati. Vidi se pa, da je kapital za svoje samooplajanje uzurpiral rodbinsko delo, ki je potrebno za potrošnjo. Krizo so izkoristili tudi za to, da v posebnih šolah delavske hčere naučijo šivati. Potrebna je bila ameriška revolucija in svetovna kriza, da so se mlade delavke, ki predejo za ves svet, naučile šivati.« (Kapital I, stran 317).

b) Stroj postane sredstvo za podaljšanje delovnega dne.

Stroj zelo povečuje delovno produktivnost. Zaradi stroja se neprestano manjša količina dela po enoti izdelka. Toda, ali stroj hkrati zmanjšuje tisto količino dela, ki jo mora delavec opraviti na dan? V kapitalizmu — ne. Nasprotno, stroj se je pokazal kot najuspešnejše sredstvo v rokah kapitala, s katerim je — med drugim — povečal dnevno količino delavčevega dela. To zlasti velja za prva desetletja, ko si je stroj nezadržno osvajal delovna področja, ko se je iz tekstilne industrije razširil na vsa druga področja proizvodnje.

Ena izmed prvih posledic strojnega delovnega načina je bilo podaljšanje delovnega dne.

Čimveč brezplačnega delavčevega dela — to pa raste vzporedno s trajanjem delovnega dne — to je bila stalna pobuda kapitala, njegov nenasični voščji pohlep. Stroj pa razvija nove pobude tega glada kapitala. Po drugi strani stroj na strani delavca razvija take pogoje, da postaja delavčev odpor nemogoč.

Kje so te pobude? Oglejmo si tiste, ki postanejo izredno izrazite pri uvajanju strojev.

(Nadaljevanje sledi)